

מצוות חינוך

חלק ב - חינוך במצוות לא תעשה

שמואל חיון

לאחר שראינו את הגדרים השייכים במצוות חינוך במצוות עשה, נעבור ונראה את מצוות החינוך במצוות לא תעשה.

נקדים ונאמר שיש שני סעיפים בסוגיה שלפנינו: א. לספויי בידיים. ב. לאפרושי מאיסורא. ננסה לדון בהם אחד לאחד, אם כי תוך כדי הדיון - ישתלבו ביניהם, ויקבלו זה מזה.

א. לספויי בידיים

לפני שנעסוק בחינוך קטן במצוות לא תעשה, נדון בעצם הגשת איסורים לקטן, גרדיו ודקדקיו.

הגמ' ביבמות (קיד.) דנה ארוכות בדיון 'קטן אוכל נבלות', ומביאה ראיות מברייתות שישנו חיוב להפריש קטן מאיסור:

"לא תאכלום כי שקץ הם" (ויקרא יא, מב) - לא תאכלום, להזהיר גדולים על הקטנים.

ובהמשך מובאות עוד שתי ברייתות:

"כל נפש מכם לא תאכל דם" (ויקרא יז, יב) - להזהיר הגדולים על הקטנים.

ולגבי התרחקות כהנים מטומאה:

"אמור... ואמרת" (ויקרא כא, א) - להזהיר גדולים על הקטנים.

בכל אחת מהברייתות הנזכרות אומרת הגמ' שאין ראיה לעניין אפרושי מאיסורא, משום שמדובר בהן על האיסור לספויי בידיים. דהיינו אסור לטמאות כהן קטן בידיים, ואסור להאכיל לקטן דם או שקץ בידיים. אולם כיוון שיש כאן שלושה

כתובים הבאים כאחד (שלו"ע אין מלמדים) - הגמ' עושה צריכותא בין שלוש המצוות¹. לאחר הצריכותא אין כבר שלושה כתובים הבאים כאחד, וממילא ניתן ללמוד בבניין אב שאסור מדאורייתא לספות כל איסור לקטן.

לקמן נראה שלדעת הטור הצריכותא שמובאת בגמרא בין שלושת הכתובים אינה אלא דחייה בעלמא, וממילא מבין הוא שהם שלושה כתובים הבאים כאחד, ואין מלמדים². הפרי מגדים לומד (מש"ז סי' שמג ס"ק ג) שמאחר שלטור אין לימוד מדאורייתא לאיסור ספייה בידיים - ממילא לשיטתו האיסור אינו אלא מדרבנן.

ואכן נפסק להלכה במספר מקומות לאסור ספייה בידיים. כותב הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות (יז, כז): "אבל להאכילו בידיים אסור, ואפילו דברים שאיסורן מדברי סופרים". וכן הוא בשו"ע (או"ח סי' שמג סעיף א).

האם האיסור גם בעשה?

בראשונים לא מצאנו התייחסות. הפרי מגדים (אשל אברהם שמג, ג) תולה זאת במחלוקת רמב"ם וטור, שלרמב"ם, הסובר שמשלושת הכתובים למדו איסור ספייה מדאורייתא לשאר איסורים - דווקא איסורי לאווים נלמדו, כשלושת האיסורים. ואילו לשיטת הטור, שהצריכותא נדחתה (עיין להלן הערה 19) והאיסור לספות אינו אלא מדרבנן - רבנן לא חילקו. לקמן נראה מספר דוגמאות שהן עשה, ובכל זאת דנו בהן האחרונים מצד ספייה (כגון אכילה חוץ לסוכה). וי"ל שאותם האחרונים אינם מסכימים עם דברי הפרמ"ג.

האם האיסור דווקא באיסורי דאורייתא?

בנידון זה נחלקו הראשונים. הרמב"ם (מאכלות אסורות יז, כז), והריטב"א (יבמות קיד): אומרים שאין לחלק, וכשם שאסור למיספי ליה איסורי תורה, כך אסור למיספי איסורים מדרבנן. וסברתם דלא פלוג רבנן, שלא להקל באיסורי דרבנן.

לעומתם סובר הרשב"א (יבמות שם), שמאכילים את התינוק בידיים איסורים של דבריהם. מנמק הרשב"א את שיטתו מתוך הסוגיה ביבמות. אומר הרשב"א שהשיטות בסוגיה באות בהדרגה, השיטה הראשונה בסוגיה מחמירה, וסוברת

1 שקץ - איסורו במשהו. דם - יש בו כרת. שקץ ודם - איסורם שווה בכל אדם. טומאת כהן - ריבה בהם מצוות.

2 (עיין בהערה 19, שמכאן למד הטור ששלושת הכתובים מדברים בחיוב להפרישו מאיסור, ולא באיסור ספייה בידיים).

שיש חיוב על הגדול להפריש את הקטן מאיסורים, וק"ו שלשיטה זו אסור למיספי לקטן איסור בידיים. ואילו השיטה השנייה מקלה, אמנם אין חיוב להפריש קטן שעושה כבר איסור, אולם אסור לספות לו בידיים. ומעתה - אומר הרשב"א - כיוון שגם המחמיר, הסובר שישנו חיוב להפריש קטן מאיסורים, אומר זאת רק באיסורים דאורייתא, ואילו באיסור דרבנן³ מודה שאין צורך להפרישו - ממילא הדעה המקלה, הסוברת שאין צורך להפריש קטן גם מאיסורי תורה - בדין ספייה בידיים לא תאסור למיספי אלא בדאורייתא, אך לא דרבנן⁴. וכיוון שלמסקנה קיי"ל כשיטה השנייה, המקלה, ותינוק אוכל נבלות אין בי"ד מצווים להפרישו כלל - בדין שלא לספות לו בידיים יש לרדת דרגה ולומר שאסור רק בדאורייתא.

הרשב"א מגביל את מסקנתו המקלה (ביבמות קיד. ובתשובה סי' צב) ואומר שדווקא כאשר עשיית האיסור באה לצורך התינוק מותר לספויי ליה איסור דרבנן. הרשב"א מביא כמקור את הגמ' בשבת (קלט.), שם רב משרשיא נתן לתינוק גוי פרוטה על מנת שיוזע לו כשות בכרם. הגמ' שם שואלת מדוע לא נתן לתינוק ישראל, ומשיבה - משום שחשש רב משרשיא שמא אתי למיסרך (ולעשות כן כשיגדל). לומד הרשב"א, מכך שהגמ' חששה שמא אתי למיסרך ולא חששה לאיסור תורה של ספייה בידיים - משמע שהגמרא מחדשת כאן סעיף להחמיר בתוך ההיתר שבנתינת איסור דרבנן לקטן: רק כאשר האיסור דרבנן נעשה עבור הקטן - הותר למיספי לקטן, אולם כאשר נותן לו לעשות איסור לצורך הגדול, כמו במקרה של זריעת הכשות - אסור להכשיל את הקטן, והטעם - שמא יבוא למיסרך בגדלותו. נראה שהסברא לכך פשוטה: כאשר הילד גדל הוא מבחין היטב בין אותם איסורים שנתנו לו בקטנותו בשל היותו קטן וצריך לאותם האיסורים, ומסיק מעצמו שעכשיו כיוון שהוא גדול הוא מחויב. אולם אם הוא רואה שעשאוהו כגוי של שבת בכלל איסורי דרבנן לצורך הגדול - יבקש לימודו (הרגלו) לכשיגדל.

הרשב"א בתשובה (שכג) מוצא גם צד להקל, ומתיר לספות בידיים איסורי דרבנן **אע"פ שהם לצורך הגדול**, כאשר אין הספייה בתדירות. אומר הרשב"א, הואיל וכל הטעם להחמיר במקרה שנותן לקטן איסור לצורך גדול הוא רק משום החשש שמא אתי למיסרך - ממילא יש להקל ולהתיר לספות לו בידיים כאשר אין זה נעשה באופן תדיר, שמכיוון שאינו תדיר - לא יבוא למיסרך בדבר. מכוח זה התיר לתת

3 כגון תלישת עציץ שאינו נקוב בשבת.

4 נשוב ונפשט את ההדרגה: מאן דאמר קטן אוכל נבלות בית דין מצווים להפרישו - לספויי אסור גם בדאורייתא וגם דרבנן, ולאפרושי חייב רק בדאורייתא. ומאן דאמר בי"ד אין מצווים להפרישו - לספויי אסור רק בדאורייתא, ולאפרושי אין צורך כלל.

לקטן לשתות יין בקידוש שבביה"כ אף שאינו במקום סעודה, כיוון שלפעמים יש אורחים ואז נותנים לאורח לשתות את היין, וממילא יוצא שאינו מאכילו איסור בתדירות. מה שאין כן בקידוש ביה"כ, שהגמ' (עירובין מ:) אסרה לתת יין לקטן בשביל לומר זמן ביה"כ, כיוון ששם לו היתה הגמרא מתירה - הקטן היה עושה איסור בשביל הגדול בכל שנה באופן תדיר, והיה בא למיסרך.

מין בשו"ע (שמג, א) מחמיר, ופוסק שלא כרשב"א: "ולאכילו בידים אסור, אפילו דברים שאסורים מדברי סופרים". המשמעות הפשוטה מדברי מרן שאוסר בכל אופן, ואינו מסתמך על הקולות שאמר הרשב"א. וכך מבינו גם הביאור הלכה (שם ד"ה מדברי), שמכך שסתם משמע שאוסר בכל האופנים.

לעומתו, הגר"ז בשו"ע הרב (שמג, ו) אומר שיש לסמוך על הרשב"א ולהקל באיסור דרבנן לצורך הקטן (ומתנה זאת כשאין גוי להאכיל על ידו לקטן). בהמשך אותה הלכה אומר הגר"ז מלאדי, שאפי' לצורך הגדול באופן שאין עושה זאת תדיר - מותר. עיין גם בביאור הלכה (שמג ד"ה מד"ס) שמביא את דברי ר' עקיבא איגר שסומך להקל כדברי הרשב"א באופן מסוים.

בירור דרגת ההנגשה המוגדרת 'ספייה בידיים'

כעת נפנה לברר: מהי רמת הקירוב שיקרב הגדול את הקטן לביצוע האיסור, וייכלל בכלל 'ספייה בידיים'?

נחדד את שאלתנו באמצעות ארבעה ציורים של הגשת איסור לפני קטן: א. הכנסת האיסור לפה הקטן - אין לך ספייה גדולה מזו! ב. ציור נוסף שנראה לקמן שאין ספק שהוא בכלל ספייה - לצוות לקטן לאכול איסור. ג. לתת לילד לשחק בשבת באזור בו אבד המפתח בכדי שאם ימצאנו - יביא לי - אין ספק שאינו בכלל ספייה בידיים, שהרי בכך התירה הגמ' ביבמות (קיד.) להדיא.

ד. יש להסתפק מה הדין בנתינה לפני קטן או לתוך ידו, מבלי לצוותו לאכול, האם מוגדר כספייה או לא?

נאמר בגמ' בשבת (יז:) שאסור לתת לקטן חגב חי טמא לשחק בו שמא ימות ויאכלנו. ונפסק להלכה במג"א (שמג ס"ק א). משמע שגם נתינה לידיו של התינוק מבלי לצוותו לאכול - נחשבת לספייה בידיים. ממילא נאמר שאסור לתת נבלה לפני התינוק משום שיש סבירות גבוהה מאוד שיאכל את האיסור (ניתן להקביל סבירות זו למושג ההלכתי 'פסיק רישיה').

לעומת זאת, מצינו פעמיים שהתירו הפוסקים נתינה לפני התינוק. (א) בהלכות שבת, הגר"ז מתיר (שם, י, ומקורו במרדכי⁵ שבת פרק כלל גדול שסט) לתת לקטן עוגה שכתובות עליה אותיות, למרות שוודאי לנו שהקטן יאכל אותה וישבר אותיותיה, אבל להאכילו לתוך פיו אסור⁶. (ב) המשנ"ב בהלכות סוכה (תרמ ס"ק ה) מסכם את דברי הפוסקים בדין אכילת קטן חוץ לסוכה, ואומר: "לכו"ע אסור להאכיל לקטן בידיים חוץ לסוכה, אפילו אדם אחר (שאינו אביו), דהיינו ליתן לתוך פיו או לצוות לו לאכול". ומשלים את דבריו בשער הציון שם וכותב: "ולאפוקי כשמניח לפניו לאכול והוא אוכל מעצמו". העולה מן המקורות האחרונים שמותר לתת לפני התינוק, ובעוגה עם אותיות בשבת התירו לתת אפילו לידיו, וכל זה למרות שבוודאי יעבור על האיסור. כיצד ניישב מקורות אלו עם פשט הגמ' שראינו לעיל שאסרה לתת לקטן חגב חי טמא?

כדי ליישב את הסתירה, יש לחלק בין שני המקרים האחרונים לבין המקרים הראשונים:

א. בדין שבירת אותיות, נאמר שני כיוונים: מפשט דברי שו"ע הרב (שם) עולה חילוק עקרוני בין איסורי אכילה לבין איסורים אחרים. דווקא באיסורי אכילה מדאורייתא נאסרת נתינה לפני התינוק, אפי' להנאתו של תינוק, כפי שמצאנו בחגב חי טמא. לעומת זאת, בשאר איסורי, אם זה להנאתו של תינוק - מותר לתת לפניו. אולם מכל מקום לצוותו או להכניס לפיו אסור. מתוך חילוק זה לומד שמותר לתת עוגה כתובה לפני תינוק בשבת. בבדי השלחן (קמו, יא) אומר הגר"ח נאה שמקורו של האדמו"ר הזקן הוא מעצם ההיתר לתת חגב חי טהור בשבת (צ:), מכך שלא חששו חז"ל לאיסורים שיבואו בשל נתינת החגב לקטן, וביניהם: צידתו, תלישת כנפיו והריגתו⁷. מכאן לומד שו"ע הרב שאיסור ספייה בידיים ברמה של

5 יש לשים לב להבדל שבין דברי המרדכי לדברי שו"ע הרב. המרדכי מציג את הבעיה כך: "נשאל לרבנו מאיר על עוגת התינוקות שכותבים עליהם האותיות ותיבות, איך אוכלים אותם התינוקות ביו"ט?", אין בכל דבריו היתר לתת עוגה לתינוק, ולא עוד אלא שחותם דבריו: "דקטן אוכל נבילות אין ביד מצווים עליו להפרישו, היכא דלא ספינן ליה בידיים". שו"ע הרב, וכן משני"ב (שמציין שמקורו במרדכי), מבינים שההיתר הוא לתת לקטן, ושמא תלוי זה בשאלתנו ממתי נחשבת נתינת איסור לספייה.

6 לכאורה יש מקום לשאול: ואם מאכילו לתוך פיו איזה איסור יש? והרי אינו שובר את האותיות בידיו נראה להשיב בשני אופנים: (א) שמא חולק על הפרי מגדים (ס"י שמ) שחילק בין שובר ביד לשובר דרך אכילה. (ב) או שנאמר שההיתר לתת לתינוק עוגה כתובה הוא גם באופן שאי אפשר לאכלה מבלי לשברה תחילה ביד.

7 אם כי ניתן להסתפק בלימוד ממקור זה, ולומר: שמא לא התירו אלא באופן שהמלאכות שיתכן שתיעשה תהיינה באופן של "מתעסק" הקל, ולא באופן שיעשה מלאכה להדיא.

נתינה לפניו אסורה רק באכילת איסור ולא בשאר איסורים, ואפי' איסורי תורה כמלאכות שבת. אמנם, עדיין יהיה אסור לספות לו איסורים אלו ברמת הנגשה גבוהה כציווי, או הפעלת ידיו לאיסור. כעת, נפנה להבין מה הסברא לחילוק בין איסורי אכילה לשאר איסורים? על פי מה שנראה לקמן מהמג"א (רסט ס"ק א) לחלק בין איסור בגוף המאכל, לבין איסור אכילה שחל מצד הזמן, גם כאן יהיה ניתן לחלק חילוק זה, ולומר שמסברה הגשת דבר מאכל האסור בעצם, חמורה מהגשת חפץ לפני קטן בכדי שיעשה בו מלאכה האסורה בשבת וכד'.

כעת נציג אפשרות נוספת לחלק, אפי' אם יהיה מי שלא ילך בדרכו של האדמו"ר הזקן בחילוק הנוכח (בין מאכלות לשאר איסורים), עדיין יכול יהיה לקבל את דין נתינת עוגה כתובה לפני תינוק, ויחלק באופן אחר. נתינה זו קלה מנתינת חגב חי טמא לתינוק, כיוון שבעניין נתינת עוגה עם אותיות ישנה מחלוקת גדולה בסימן שמ, במיוחד כאשר נעשית בדרך אכילה, ועוד - שזו מחיקה שלא ע"מ לכתוב. מעתה נאמר שדווקא ב'איסור' כזה מתירים לתת לתינוק לידי, אך אין ללמוד מכאן לשאר איסורים.

ב. בדין אכילה חוץ לסוכה גם נחלק ונאמר, כפי שכבר אומר המג"א (תרסו ס"ק ב) שסוכה היא מצוות עשה, הקלה ממצוות לא תעשה. טעם נוסף שמצטרף להקל בשתי הלכות אלו נובע מהעובדה שעצם המאכל מותר, והאיסור חל בצורה חיצונית בשל זמן או מקום (חילוק שנראה לקמן שמקורו בתוס' בפסחים קו:). מ"מ, נמצינו למדים שאין ללמוד מאיסורים אלה לשאר איסורים, ועל כן בשאר איסורים אסור לתת לקטן בידיים או אפילו להניח לפניו באופן שוודאי יאכל מהאיסור.

צריך עיון בדברי הריטב"א (שבת קכא.) שלומד שהחיוב למנוע את קטן לכבות כשעושה לדעת אביו, הוא משום שכאשר הקטן רואה שנוח לאביו באיסור - עושה את האיסור בהשפעת האב, וזו ספייה בידיים⁸. ממשיך הריטב"א ואומר שגם לומר לילד וגם להבין עבורו - אסור, משום שזו ספייה בידיים. הנה לדעת הריטב"א רואים שגם אם רמת ההנגשה נמוכה מאוד כהכנת האוכל עבורו - נחשבת ספייה, ואסורה ע"י הגדול. יש לשים לב לחומרה נוספת שיוצאת מדברי הריטב"א - הוא אומר דברים אלו אפי' באיסורים מדרבנן.

8 ולא כראשונים שהבינו שהאיסור כאן נובע מאיסור תורה המיוחד לשבת שקטן יעשה על דעת אביו (ועיין רש"י יבמות קיד. ד"ה בעושה).

יש לשים לב שהנפק"מ היוצאות מבירור זה גדולות. כגון: האם מותר לקרב קטן למתג חשמל בשבת? באופן שהסבירות שידליק את האור היא ברמת 'פסיק רישיה'? לכאורה ע"פ מה שאמרנו יהיה הדבר אסור, ולא יהיה ניתן ללמוד מאחת הדוגמאות הנ"ל, שבהן התיירו נתינה לידיו של קטן. אולם לדעת האדמו"ר הזקן מותר כיוון שאינו איסור אכילה.

כיצד מאכילים תינוק ביום הכיפורים?

עתה נעיין באיסור ספייה לקטן באיסורים שונים, אשר אנו רואים מעשים שבכל יום שמאכילים איסור לקטנים בידיים⁹. כעת נראה היתרים שונים בדיון זה, וטעמיהם. ראשית, נזכיר היתר שראינו ברשב"א המתיר ספייה בידיים באיסורי דרבנן כאשר יש צורך לקטן, ופעמים הותר אפילו אין צורך לקטן אלא לגדול, כגון באכילה קודם קידוש שלא במקום סעודה (עיין בשו"ע הרב שמג, ו שלמד מכאן לכל צורך גדול, כשהוא לצורך מצווה).

בהאכלת קטן שלא הגיע לחינוך ביוה"כ מצאנו היתר. על שאלת הגמ' ביומא (עח:): "הא מותרים, לכתחילה קתני?!", מפרש רש"י - "שאם בא לימלך אומרים לו האכילהו בידיים". וכן הוא בספר הישר לרבנו תם (שר"ת, סי' נב¹¹), שטעם ההיתר הוא משום שהאיסור לספות בידיים נאמר דווקא באיסורים כעין שרצים ודם שאסורים ואפשר להסתדר בלעדיהם, שהרי יכול להאכילו היתר; אך ביוה"כ - לאסור להאכיל את הקטן - אי אפשר, שהרי הכל יהיה אסור. מוסיף ר"ת שאפילו אם אין סכנה - חיישינן. מעתה איסור אכילה ביוה"כ אינו דומה לאיסור שרץ, ובוה לא גזר¹². וכך פוסק הטור (ריש סי' תרטו), וכן הוא ברמ"א (תרטו, א): "אבל להאכילם,

9 בסיכום המאמר ניקח דוגמה זו ונדון בה ממספר צדדים.

10 דיון מעניין בדיון ספיית איסור לקטן, שמעתי מהרב יעקב חזן. בנוהג שבעולם קודם שלמד התינוק לומר 'אבא' - כבר משמיעים לו את הברכות ומרגילים אותו בהן. והשאלה היא, האם אכן מותר ללמד ברכות עם שם ה' לתינוק שעדיין לא הגיע לגיל חינוך בברכות? הדיון מתחלק לשניים: א. מצד הרצאת שם שמים ע"י הגדול המלמדו. ב. מצד התינוק, שהרי כיון שאינו מחוייב בברכות - ברכתיו לחינם, אם מותר לגדול לספויי איסור "לא תשא" בידיים? מצד הרצאת שם ה' ע"י הגדול נראה פשוט שאין היתר, שהרי ההיתר להוציא שם שמים נאמר רק בשביל החינוך, וכאן התינוק אינו בר חינוך בברכותו מצד התינוק יש עוד לעיין בדבר.

11 בדבריו מתייחס לקטן שלא הגיע לחינוך. אפשר שהסיבה היא משום שסובר כדעת התוספות שהקטן עצמו מחויב בחינוך (עיין לעיל, בחלק א' - מצוות עשה), וממילא לדעתם ישנו חיוב על הגדול להפרישו בגיל זה, כפי שנראה לקמן. או שרצה לצייר ציור שבו מותר לכולם להאכילו, ואפי' לאביו שמחויב לחנכו.

12 צ"ע מדוע אומר 'לא גזר', האם סובר ר"ת שהאיסור שנלמד משרץ, דם וטומאת כהן הוא גזירת חכמים,

אפילו בידיים שריו". לגבי איסורי סיכה ורחיצה ביוה"כ ההיתר מפורש בגמ' (יומא עה:), וטעמו דהיינו רביתיהו. והר"ן אומר שזה רק משום שאיסורים אלו מדרבנן שהותרו לצורך הקטן כנ"ל¹³.

דין נוסף מובא בשו"ע (רסט, א), שמתיר לתת לתינוק כוס של ברכה שעושים בבית הכנסת ללא סעודה אחריה. כותב המג"א (ס"ק א) מספר סיבות להיתר: את הטעם העיקרי מביא מהב"י (שמג) שהתיר בשם הרשב"א והר"ן בכל מקום שהוא רביתא (=צורך גידול) לתינוק. טעם זה מקביל לטעם שראינו לעיל בספר הישר, שהרי גם איסור אכילה קודם קידוש הוא מצב שאי אפשר באופן אחר, ואע"פ שלאחר קידוש יש היתר, כיוון שכל עוד אין קידוש במקום סעודה ישנו איסור אכילה הכולל את כל המאכלים. עוד טעם להיתר אומר המג"א, שכאן האיסור הוא לא בגוף המאכל, שהרי האוכל כשר ומותר מצד עצמו, אלא האיסור בא מחמת הזמן, שהרי שלא בשבת היה מותר לגמרי. חילוק זה מצא המג"א בתוס' בפסחים (קו: ד"ה אישתלי). מוסיף המג"א ואומר שכאן יש סברא נוספת להיתר, שהרי יש שמתירים אף לגדול.

בהאכלת קטן שהגיע לחינוך¹⁴ ביוה"כ בידי מי שאינו מחויב בחינוכו, ובהאכלת תינוק חוץ לסוכה - הדעות חלוקות. **המג"א** (תרסו ס"ק ב) מחלק בין שני הדינים: ביוה"כ - אוסר המג"א אפילו להניח לפני קטן שהגיע לחינוך (וכך פוסק שו"ע הרב שם סעיף ד). לעומת זאת, בסוכה - מתיר להניח לפני קטן, אך אוסר נתינה לתוך פיו של הקטן (הדברים מתקשרים לדין שדנו לעיל ברמת ההגשה האסורה).

המג"א מסביר את החילוק שבין שתי ההלכות כך: בסוכה הדין קל יותר, משני טעמים: א. המצווה לאכול בסוכה היא מצוות עשה, הקלה מלא-תעשה. ב. כיוון שהאוכל מצד עצמו מותר באכילה, ממילא מותר לגדול שאינו מחויב בחינוך אותו קטן לתת לו מחוץ לסוכה, ולאחר שנתן לו - אינו מחויב לחנכו וללכת ולאכול בסוכה.

בשער הציזון (תרסו ס"ק ט) אומר שדברי המג"א לא מוכרחים, ומציין לחילוק בין איסור בעצם לאיסור מחמת הזמן. בפרי מגדים (תרמ ס"ק ג) מקשה על המג"א מדוע

וקרא אסמכתא בעלמא (וכשיטת הטור כפי שהסבירו הפמ"ג לעיל), או שמא משתמש במונח זה על אף שמתכוון לומר שהתורה לא גזרה?

13 נעיר שיש שסוברים שעניוים אלה אסורים מדאורייתא.

14 ההיתר שראינו לעיל בר"ת הוא בקטן שלא הגיע לחינוך.

אינו מקל לגמרי באיסור אכילה חוץ לסוכה כפי שהקל בנתינת כוס יין שלא במקום סעודה, שהרי גם כאן קיים החילוק בין שרץ ודם שהאיסור הוא בעצם המאכל, לבין אכילה חוץ לסוכה שהאיסור הוא מצד היום.

כעת נציג אפשרות לתרץ את דברי המג"א. נראה לומר שהמג"א סובר שהחילוק בין איסור עצמי לבין איסור שבא מחמת הזמן אינו עומד בפני עצמו, אלא בא רק בצירוף לעוד טעמים. כפי שבסי' רסט טעם זה בא רק בצירוף לטעם העיקרי שאין לאסור לספות איסור כאשר מדובר באיסור שיפגע בגידולו של התינוק (ואפילו אין סכנה), ולא הסתפק בטעם שאין איסור בכוס היין עצמה. עפ"ז מובן מדוע בסוכה החמיר המג"א, לעומת שתיית כוס קידוש שלא במקום סעודה. כיוון שבאכילה חוץ לסוכה הטעם העיקרי - 'דהיינו רביתיה' (צורך גידולו של התינוק) - אינו קיים, שהרי יכול התינוק לאכול בסוכה¹⁵, ממילא אין לצרף את הטעם שאין איסור באוכל מצד עצמו אלא רק מחמת החג. מכיוון שאין באכילה חוץ לסוכה את הטעמים האלו - אין לתת לקטן אוכל לפיו אלא לפניו, מה שאין כן בשתיית כוס הקידוש שלא במקום סעודה, שאפילו לפיו מותר. ובכל זאת אומר המג"א שיש להקל באכילה חוץ לסוכה מצד אחר, שהרי האיסור קל, שאינו אלא מצד המקום, שהרי מותר לאכול בכל שבעת הימים של החג, אלא שצריך לאכול במקום מסוים. לסיכום שיטת המג"א נדרג את המקרים ע"פ חומרתם¹⁶:

א. הקל ביותר - האכלת קטן שלא הגיע לחינוך ביה"כ, ונתינת כוס של ברכה לקטן¹⁷ שלא במקום סעודה. ההיתר באלה - אפילו לספויי בידיים לפיו של תינוק. במקרים אלה שייכים שני הטעמים: א. מדובר באיסורים שאם יחולו על התינוק - אי אפשר באופן אחר. ב. ולכך מצטרף גם החילוק, שאין איסור בגוף המאכל.

ב. האיסור הבא - האכלת קטן (ואפילו הגיע לחינוך) מחוץ לסוכה. ההיתר הוא לתת לפניו, אך לתת לפיו או לצוותו לאכול - אסור. במקרה זה לא שייך הטעם שזה גידולו של הילד, שהרי יכול בהיתר. ולכן אין מצרפים גם את הטעם שאין

15 אמנם נציין לשר"ע הרב (שם) שאומר שמותר להניח אוכל לפני תינוק שהגיע לגיל חינוך אפילו במקום שאין אף סוכה.

16 דירוג זה שמעתי מהרב יעקב סבתו. והעיר הרב, שאע"פ שבכך מיושב המג"א, עדיין לא מובן מניין למג"א כל זה, מניין למד את החילוק בין הטעמים וממילא - מניין יצאו לו החילוקים למעשה?

17 אמנם ברין זה מבואר שהקטן הגיע לחינוך, אולם ניתן לומר בשני אופנים - הגיע לחינוך בברכה, ולא לחינוך באיסור אכילה קודם קידוש. או שנאמר ששם הטעמים הנוספים שהוכיח המג"א הביאו להקל אפילו בקטן שהגיע לחינוך.

איסור בגוף המאכל. הטעם להתיר הוא - משום שהאיסור צדדי מאד, שהרי אינו חל אפילו על היום כי אם על המקום.

ג. האיסור החמור ביותר - נתינת אוכל ביוה"כ לקטן שהגיע לחינוך. אסור אפילו לתת לפני הקטן. שם לא שייך להתחשב בטעם 'דהיינו רביתא', שהרי הוא כבר בר חינוך בעינוי. וכיון שהטעם העיקרי לא שייך, המג"א אינו מתיר על סמך הטעם שאין איסור בגוף האוכל.

טעם האיסור

בטעם האיסור לספות בידיים לקטן מצינו שתרומת הדשן בפסקיו (סי' סב) מטעים ואומר: "יש לומר הטעם, דקפיד רחמנא שלא ירגיל אותו לעבור עבירות, וכשיגדל יבקש לימודו". אולם יש להעיר שעל אף שנתן טעם, אין בו בכדי להשפיע על ההלכה - משום דלא דרשינן טעמא דקרא - ולכן אפילו קודם לגיל חינוך, ואפילו לתינוק בן יומו אסור לספויי בידיים. כן כתב הריטב"א (יבמות קיד:), וכך פוסק בשו"ע הרב (שמג, ה), ובמשנ"ב (שמג, ד) בשם המג"א. והטעם נראה פשוט, משום שהתורה לא חילקה. אולם בשער הצינון (שמג, ו) מפנה לספר איסור והיתר שאומר שאין איסור למיסיפי בידיים לתינוק שאינו בר הבנה. ומשיג עליו, ומציין גם לחיי אדם שהקשה עליו. ועיין בשו"ת חת"ס (או"ח פג), שמוציא נפק"מ בשוטה. ובפמ"ג (מש"ז שמג, א) מביא נפקאמינה באנסו גדול לאכול.

ב. אפרושי קטן מאיסורא

לאחר שראינו את האיסור על הגדולים להכשיל בידיים קטן באיסור, נעבור לדון באופן שבו הקטן עושה כבר איסור מעצמו, האם על הגדולים להפרישו? לדיון זה, לעומת סוגיית 'ספיייה בידיים', יש זיקה רבה יותר לעצם חינוך הקטן.

בכל פעם שעולה סוגיית הפרשת קטן מאיסורים בש"ס, הגמ' מתנסחת באופן הבא: "קטן אוכל נבלות - ביי"ד¹⁸ מצווים (או אין מצווים) להפרישו". מקומה העיקרי של

18 כאן המקום להעיר שכאשר מוכר בסוגיה 'בית דין' אין זה אלא משום שהם שלוחי הציבור. נראה שזו אחריות הכלל, וכאשר אין ביי"ד - נופלת האחריות על כל אחד ואחד שרואה את הקטן, כפי שמצינו במצוות מילה שבי"ד הם אחראים מטעם הציבור, ואם אין אב ואין ביי"ד - המצווה מוטלת על כל אחד (קידושין כט, ועיין הגרי"פ פראל על ספר המצוות לרס"ג ח"א דף קבר ע"ד). כך מוכח מדברי הרא"ש (שבת א, א) וכך מבינים

הסוגיה הוא ביבמות (דף קיד.), הגמ' באה לדון בסוגיה זו מתוך המעשה הבא:

רב יצחק בר ביסנא אירכסו ליה (אבדו לו) מפתחי דבי מדרשא ברשות הרבים בשבתא. אתא לקמיה דרבי פדת, אמר ליה: זיל דבר טלי וטליא (ילד וילדה) וליטיילו התם, דאי משכחי להו מייתי להו. (מסיקה הגמ'): אלמא קסבר: קטן אוכל נבלות - אין בי"ד מצווין להפרישו!

הגמ' דנה ארוכות בדין זה ואינה מגיעה למסקנה. לסיכום הדעות בסוגיה: רבי פדת סובר שאין בי"ד מצווים להפרישו, ורבי יוחנן מסופק בדין זה.

תוך כדי הסוגיה ניתן ללמוד מעט על גבולות הגזרה של הסוגיה. א. באיסורים דרבנן לא דיברו, בהם לכו"ע אין בי"ד מצווים להפרישו. כגון תינוק המעביר בכרמלית. ב. באופן שיש סכנה לילד - מקלים. כגון תינוק אצל חלב. ג. כפי שראינו לעיל בארוכה - באופן שהגדול ספי לקטן את האיסור בידיים - אסור.

פסיקה

הראשונים במקום מסכימים שלהלכה קטן אוכל נבלות אין בי"ד מצווים להפרישו. כך כותבים רשב"א, ריטב"א ונימוקי". וכך פוסק גם הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות (יז, כז): "קטן שאכל אחד ממאכלות אסורות, או שעשה מלאכה בשבת - אין בית דין מצווין עליו להפרישו, לפי שאינו בן דעת".

הנימוקי יוסף מסכם את הסיבות לפסיקה זו: א. אין אמורא שחולק להדיא על רבי פדת. ב. רבי פדת עשה מעשה. ג. השיב על כל מה שהקשו לו. ד. מצינו בש"ס (גיטין נה.) ששואלים: קטן אוכל נבילות הוא, ואין מצווים להפרישו! משמע שהגמרא מבינה באופן פשוט שאכן אין מצווים להפרישו.

אולם מצינו לרא"ש במסכת שבת (א, א) שאומר במפורש "קטן אוכל נבלות - בי"ד מצווים להפרישו", ומכאן זה שואל על המציאות בענין ובעל הבית שעוסקת בה המשנה, שאפילו אם יכול הצד השני ליטול את הסל ואין איסור 'לפני עיור', יש לאסור מדרבנן מכך שמצווים בי"ד להפריש קטן, וכל שכן כאן שמדובר בגדול.

בטור ישנה סתירה. בהלכות שבת (שמג) אומר הטור כשאר הראשונים, שאין בי"ד מצווים להפרישו. ואילו ביורה דעה (סי' שעג) - בהלכות העוסקות באיסור טומאת

רבנו ירוחם וחיי אדם (מובאים בשעה"צ שמג, יד), וראה מחלוקת הקשורה לעניין זה בין קצות החשן לבין הנהיבות בסי' ג.

כהן - אומר הטור שצריך להפריש את הקטן מלהיטמא. לסתירה זו מצטרפת שאלה גדולה על טעמו של הטור: ביו"ד הטור מנמק את פסיקתו כך: "כן משמע הלשון שדרשו 'אמור ואמרת' להזהיר גדולים על הקטנים, משמע שצריך להזהירם מלטמאות". וקשה, שלאחר שהגמ' ביבמות מביאה דרשה זו להזהיר גדולים על הקטנים בטומאה, אומרת שהדרשה נאמרה לאסור ספייה בידיים לקטן, ולא לחייב את הגדול להפריש את הקטן. וכיון שהסבר זה מתקבל בגמ' למסקנה, לא מובן מדוע הטור מביא לסייע לשיטתו מההו"א שהדרשה עולה על חיוב הפרשת קטן מאיסור? הב"י בסי' שמג מעלה שאלה זו, ומשיב שהטור הבין אחרת את מהלך הגמ' ביבמות¹⁹.

מדוע אין חיוב להפרישו מדין חינוך?

הראשונים מקשרים בין הסוגיה שלמדנו עכשיו אודות הפרשת הקטן מאיסור, לבין מצוות חינוך שלמדנו בחלק א' של המאמר (חינוך במצוות עשה). תחילה נראה את **התוספות** בשבת (קכא. ד"ה שמע). הגמ' שם אומרת שיש לעצור קטן שבא לכבות דליקה בשבת רק משום שעושה הוא על דעת אביו, ומדייקת שאם הקטן אינו עושה על דעת אביו - אין חיוב להפסיקו, שהרי קטן אוכל נבלות - אין ביד מצווים להפרישו. מעמידים התוס' שהמשנה מדברת רק בקטן שלא הגיע לחינוך, שהרי אם הגיע כבר לחינוך - כיוון שחייב הגדול לחנכו בעשה - כל שכן שחייב לחנכו בלא-תעשה²⁰. ממשיכים התוס' ומקשים על דבריהם מן הברייתא ביבמות (קיד.) שאומרת "יונק תינוק והולך מנכרית ומבהמה טמאה... ובגדול אסור". ומכיוון שהגמרא מציבה קטן כנגד גדול, משמע שמדובר בברייתא להקל אפילו בקטן שהגיע לחינוך, ונאמר שם שאין מצווים להפרישו! מתרצים התוס', שאין מדובר שם בגדול ממש, אלא בגדול קצת, וממילא הקטן שהברייתא מציבה כנגד הגדול

19 מהלך הגמ' בקצרה הוא: קושיה משקצים, דם וטומאת כהן, כל אחד בפני עצמו. ותשובת הגמ' לחלק בין להפריש לבין לספוי. לאחר מכן הגמ' עושה צריכותא בין שלוש המצוות ובכך בעצם משליכה דין זה לכל התורה כולה. הטור אינו מקבל את הצריכותא כפשוטה, שהרי יכלה התורה להביא את האיסור לספות בידיים במצוות נבלה וטומאה, ודם ושקצים ילמדו מנבלה בק"ו, שאין בה כרת, ויש לאיסורה שיעור. ואם הצריכותא אינה קיימת - יוצא שבשאר מצוות - מותר לספות בידיים. דבר שאינו ניתן להיאמר, שכן לא מצינו מי שיתיר דבר זה. לכן, אומר הטור, שלאחר שמצאנו שהם בעצם שלושה כתובים הבאים כאחד - ואין מלמדים - אפשר לשוב ולפרשם שמדברים בחיוב להפריש את הקטן מאותם איסורים, ודין זה לא נלמד לשאר מצוות. לכן, להלכה, פסק הטור שבטומאת כהן שהיא משלושת הכתובים - חייבים להפרישו, ואילו בשבת, שאינה משלושת הכתובים - אין צורך להפרישו.

20 נוכיח מה שהערנו לעיל, שלדעת תוס' כל אדם מחויב בחינוך הקטן.

הוא קטן שלא הגיע לחינוך, ומשום כך מותר להניחו לינוק ואין צריך לחנכו. התוספות מוכיחים הבנה זו מגוף הסוגיה שם, מכך שהגמ' חוששת שאם הקטן לא יינק יסתכן, וחשש זה שייך רק בגיל שנתיים שלוש, ולא יותר.

התוס' ישנים דנים בעניין זה בסוגיה במסכת יומא (פב.) שעוסקת בחינוך לתענית. מקשים הם, כיצד, מצד אחד, יש גמרות שמחייבות בחינוך, ומאידך רואים שאין חובה להפריש את הקטן מעבירות? משיבים התוס' ישנים בשני אופנים:

א. באופן ראשון מתרצים בשם **היראים** שאה"נ, אין חיוב על האב לחנך את בנו בלא־תעשה אלא **בעשה** בלבד. מצאנו סברא לכך בתרומת הדין (ס"ו צד), שאומר שעל אף שככלל איסור לאו חמור מאיסור עשה - בעניין החינוך וההרגל במצוות לא שייך חינוך אלא במצוות עשה, שצריך אזהרה טפי מאיסור לאו, מפני שהוא בשב ואל תעשה²¹.

מעירים תוס' ישנים בתירוץ זה, שחינוך להתענות ביום הכיפורים זהו חינוך במצוות עשה ולא בלא־תעשה.

ב. באופן נוסף מיישבים **תוס' ישנים**, שהמצווה לחנך מוטלת רק על האב ולא על שאר העולם. ועל פי תירוץ זה אומרים שדין 'אין בי"ד מצווים להפרישו' נאמר דווקא לבי"ד, ואילו אביו - מחויב להפרישו מדין חינוך. מקשים התוס' ישנים מהגמ' בסוכה (ב:), שם משמע שהילני חינכה את בניה בציווי חכמים. ומשיבים שתי תשובות: או שהיה להם אב שחינכם לכך, או שהיתה מחנכת אותם למצווה בעלמא ולא שהיתה מחויבת בכך.

הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות (יז, כז-כח) מחלק כפי שחילקו תוס' ישנים באופן השני - בין בי"ד לבין אביו של הקטן. אומר הרמב"ם: "קטן שאכל אחד ממאכלות אסורות, או שעשה מלאכה בשבת - אין בית דין מצווין עליו להפרישו לפי שאינו בן דעת... אע"פ שאין בית דין מצווין להפריש את הקטן - מצוה על אביו לגעור בו ולהפרישו כדי לחנכו בקדושה, שנאמר (משלי כב, ו) 'חונך לנער על פי דרכו'".

21 אולי יהיה מקום לומר על פי הטעם שכתב תרומת הדין, שבמצוות עשה שמתבצעות בשב ואל תעשה (כגון 'וביום השביעי תשבות') [שמות כג, יב] - עשה המתקיים בעצם אי עשיית ל"ט מלאכות בשבת [ראה רמב"ם מצוות עשה קנד, וספר החינוך מצווה פה]] לא תהיה מצווה לחנך, שהרי גם בעשים אלו אין מה להרגיל את הילד. אלא שהדברים אינם נכונים, לאור ההערה שמעירים התוס' ישנים. לאחר שמביאים התו"א את דעת היראים אומרים: "זהו דקרינן הכא חינוך כמה שמענין אותו ביה"כ... הוא חינוך שמחנכין אותו במצות ועיניתם את נפשותיכם". והרי מצוות עינוי מתקיימת בשב ואל תעשה, ובכל זאת אומרים התו"א שיש מצווה לחנך בה לשיטת היראים.

הנימוקי יוסף (יבמות מב. בדפי הרי"ף) חולק על הרמב"ם, וסובר שהחיוב אינו רק על האב. הוא מוכיח את שיטתו מהגמ' בשבת (קכא). שמחייבת להפריש תינוק שבא לכבות את האש בשבת, והטעם הוא משום שעושה על דעת אביו. ומבאר רש"י שמדובר באופן שהאב נמצא על יד התינוק, ומגלה דעתו שנוח לו בכיבוי האש. משמע מפירושו, שאם האב לא היה מגלה דעתו דניחא ליה, הקטן לא היה בגדר 'מכבה על דעת אביו', ואפילו האב היה לידו - לא היה צריך להפרישו. משמע שיש אופן שבו רואה האב את הילד בא לעשות איסור, ואין חיוב לחנכו ולהפרישו. על ראייה זו יכול הרמב"ם לענות בצורה פשוטה: אין שום הכרח לפרש שהאב נמצא שם, ליד הקטן, כפי רש"י. אפשר שהאב אינו נמצא שם ובכל זאת אנו יודעים שהקטן עושה על דעת האב - וחובה להפרישו. ואכן כך מצאנו שמבאר הב"י (סי' שלד), וכן בשו"ע הרב (שלד, כו).

נסכם את הדעות שראינו עד כה, בדין הפרשת קטן מאיסור:

עד גיל חינוך - לכל הראשונים אין צריך להפריש את הקטן, ואפילו אביו.

לאחר גיל חינוך - נחלקו: **תוס'** - גם אביו וגם ב"ד חייבים להפריש. **תוס' ישנים** ו**רמב"ם** - ב"ד אין צריכים להפריש, אב - חייב להפריש. **יראים, תרה"ד** - אין חובה כלל להפריש (חינוך - רק בעשה).

הרשב"א ביבמות (קיד). מביא את הדעות שהזכרנו לעיל, ודן בהן. תחילה מביא הרשב"א את דברי הרמב"ם, שמחלק בין אב לב"ד, ומקשה עליו מהסוגיה ביבמות, שם כתוב שתינוק כהן שהולך לבית אבי אמו עם הארץ - אין צריך להפרישו מהאוכל שנותן לו. הרשב"א מבין שברייתא זו עוסקת באבי התינוק, ובכל זאת אינו צריך להפרישו. הרמב"ם יוכל להעמיד שמדובר בברייתא באדם אחר, ולכן אינו צריך להפריש. ועיין שם שמביא עוד קושיה.

לאחר שדן הרשב"א בדברי הרמב"ם, עובר להסבר התוספות שאמרו שהגמרות האומרות שאין ב"ד מצווים להפריש מדברות קודם גיל חינוך. מקשה הרשב"א קושיה חזקה מאוד, מן הגמ' בנדה (מו:), העוסקת בגדר מופלא סמוך לאיש, אם נדריו חלים מדאורייתא או מדרבנן. הגמ' מביאה ברייתא אשר עוסקת בקטנה שנישאה בקידושין דרבנן, ונדרה נדר. הברייתא אומרת שבעלה מפר לה. מסבירה הגמ' שבעלה יכול להפר לה נדרה ממה נפשך: אם הנדר שלה חל מדרבנן - מפר

לה מכוון קידושיו שגם כן היו מדרבנן. ואם הנדר שלה חל מדאורייתא - אינו צריך להפר לה, שהרי לא מצווה להפרישה, כיוון שהיא קטנה שאין מצווים להפרישה. יוצא שהגמ' אומרת את הדין שאין בי"ד מצווים להפרישו גם כלפי קטנה שהגיעה לגיל שיכולה לקבל קידושה (צרור זוורקו, אגוז ונוטלו), וודאי שגיל זה הוא אחר גיל חינוך בלאו.

כיוון שדחה גם את דברי התוס', עובר הרשב"א לתירוץ של היראים ומאמצו, שמצוות חינוך שייכת רק במצוות עשה ולא בל"ת.

השו"ע בסימן שמג (סעיף א) פוסק כשיטת הרמב"ם: "קטן אוכל נבלות - אין בי"ד מצווין להפרישו. אבל אביו מצווה לגעור בו ולהפרישו". **הרמ"א** (שם) מביא את דעת התוספות: "ויש אומרים דכל זה בקטן שלא הגיע לחינוך, אבל הגיע לחינוך - צריכים להפרישו".

המשנה ברורה (שם, ס"ק ז) מביא את דברי החיי אדם שאומר שבאיסורים מדאורייתא צריך להחמיר כדעת התוספות, וגם שאר גדול, אע"פ שאינו אביו של הקטן - חייב להפריש קטן שהגיע לחינוך.

גיל חינוך בלא־תעשה

לאחר שראינו כל זאת, נשאר לנו לברר: מהו גיל חינוך במצוות לא תעשה? כיוון שראינו לעיל שאין גיל מסוים וכללי לחינוך, יש לומר שגם פה - בלא־תעשה - אין גיל אחיד. בפשטות, גיל החינוך בל"ת מתחיל מעת שיכול הקטן להבין כשאומרים לו 'לא'. אולם נראה שאין הכוונה רק להבנה הבסיסית, שמבין שהאב לא מרשה לו לעשות דבר זה, אלא יש צורך שהבן יבין מעט יותר, ויוכל האב להסביר לו מה האיסור. וכך מצאנו גם בשו"ע הרב (שמג, א):

החינוך בלא־תעשה, בין של תורה בין של דבריהם, הוא בכל תינוק שהוא בר הבנה, שמבין כשאומרים לו שזה אסור לעשות או לאכול, אבל תינוק שאינו בר הבנה כלל - אין אביו מצווה למנעו בעל כרחו מלאכול מאכלות אסורות או מלחלל שבת אפילו באיסור של תורה כיון שאינו מבין כלל הענין מה שמונעו ומפרישו.

וכדבריו כותב גם במשנ"ב (שמג, א). בפסקי תשובות מובא גיל כללי לחינוך בלאווים - להחמיר בגיל שלוש (בשם ברית עולם).

רק בדאורייתא או גם בדרבנן?

בתוקף המצוות שאין מצווים להפריש את הקטן לא מצאנו הבדל בגמ' בין דאורייתא לדרבנן²², בכל אופן אין חובה להפריש את הקטן²³.

המגיד משנה (הלכות שבת כד, יא) והטור (סי' שמג) מציגים סתירה ברמב"ם בנקודה זו. בהלכות שבת בפרק כד (הלכה יא) אומר הרמב"ם שבאיסורי דרבנן אין ב"ד מצווים להפריש את הקטן. הדיוק המתבקש מדבריו - שבאיסורי דאורייתא מצווים להפרישו. דיוק זה סותר את דברי הרמב"ם בפרק יב מהלכות שבת (הלכה ז), ובהלכות מאכלות אסורות (יז, כז) שם כותב שאין מצווים להפריש את הקטן אפילו באיסורי דאורייתא. המ"מ נשאר בצ"ע. **שלטי הגיבורים** בשבת (מה: בדפי הרי"ף) מביא את שאלת המ"מ, ומתרצה: גם לרמב"ם אין חיוב להפריש את הקטן אפילו באיסורי דאורייתא, כפי שכתב הרמב"ם בפרק יב ובהלכות מאכלות אסורות. ובפרק כד בהלכות שבת רצה הרמב"ם לשלב בדבריו דין נוסף המיוחד בשבת, דין 'קטן העושה על דעת אביו - שחייב להפרישו'. כיוון שדין זה שייך רק באיסורי תורה - כתב הרמב"ם שבאיסורי דרבנן אין חיוב להפריש קטן. מעתה הדיוק נכון - שבעושה על דעת אביו בדאורייתא חייב להפרישו. עיין בב"י (שמג) שתירץ באופן אחר. ואכן בשו"ע (שמג, א מצוטט בפסקאות הקודמות בשלמות), שהולך בשיטת הרמב"ם - משמיט עניין זה, ופוסק בצורה כללית שבין בדאורייתא ובין בדרבנן אין חיוב להפרישו.

קטן העושה על דעת אביו

עד עכשיו ראינו בחלק מן הדעות שיש אופנים שבהם חייב להפריש את הקטן מלעשות איסור. אולם לכל היותר חובת ההפרשה היא מדרבנן, מדין חינוך (לתוספות - כולם מצווים להפריש לאחר גיל חינוך. ולרמב"ם - רק האב מצווה להפריש לאחר גיל חינוך).

ישנה מצווה אחת, שבה כאשר הקטן עושה לדעת אביו יש איסור מדאורייתא לאפשר לקטן לעשות את האיסור. באיסור מלאכה בשבת נאמר: "אתה ובנך" (שמות כ, י), ומבאר שם הרמב"ם²⁴: "אתה ובנך ובתך - הקטנים, הוזהירו בשבת - שלא יעשו

22 משום שלהלכה קיימא לן שאין ב"ד מצווים להפריש, ואפילו למ"ד שבי"ד מצווים להפריש באופנים השונים - מצווים רק בדאורייתא, שהרי אמרנו שביבמות פשוט לגמ' שבדרבנן אין כלל דיון ומותר אפילו לר' יוחנן.

23 כאן המקום להזכיר את דעת הטור שהבאנו לעיל, שמחייב להפריש את הקטן בשלושת האיסורים שנאמר בהם שאין לספות לקטן בידיים.

24 וכן מביא שם רש"י. במכילתא מופיע הלימוד בצורה מצומצמת יותר, ולומדים מהפס' - להזהיר גדולים על

הבנים הקטנים מלאכה לדעתנו וברצוננו, מקור הלימוד מופיע במכילתא דרשב"י²⁵. מלבד ההבדל שציינו שחינוך היא מצווה מדרבנן, וכאן זה חיוב מדאורייתא, ישנו הבדל בגיל הקטן. בחינוך למדנו שצריך הקטן להבין האיסור מה שמצווהו. לעומת זאת, בחיוב זה הגיל קטן יותר, ודי שהילד יבין שנוח לאביו שיעשה פעולה מסויימת - וכבר אסור מדאורייתא.

יש לעיין כיצד יוגדר מקרה שהקטן לא עושה את המלאכה לצורך אביו, אלא לצורך עצמו, אלא שעושה את המלאכה בגלל שאביו רוצה שהוא יעשה אותה. מבלי להיכנס לשאלה אם יש כאן איסור ספייה בידיים, נשאל: האם גם זה בכלל 'קטן העושה לדעת אביו' האסור מדאורייתא מפסוק "אתה ובנך"?

בשאר מצוות וביום־טוב

על פניו נראה שהאיסור אמור רק באיסור מלאכת שבת ולא בשאר איסורים. אלא שיש לעיין, מה הדין במלאכת יו"ט? נראה שתלוי הדבר במחלוקת הראשונים המופיעה בתוס' בפסחים (ה: ד"ה לחלק), שם נחלקו הראשונים בשאלה כיצד למדה הגמ' שם מן הברייתא שלדעת רבי עקיבא הבערה לחלק יצאת. לדעת התוס' הגמ' למדה זאת ממה שר"ע הגדיר הבערה 'אב מלאכה'. כיוון שר"ע קרא להבערה 'אב מלאכה' - ברור שלדעתו היא מלאכה ולא לאו הנפרד מהמלאכות. ולדעת ריב"א הגמ' למדה זאת מכך שר"ע חייב על הבערה ביו"ט, ואלמלא היתה הבערה מכלל מלאכות שבת - לא היה חיוב בהבערה ביו"ט. יוצא מדעת הריב"א שביו"ט נאסרו רק מלאכות, ולא לאווים שנוספו בשבת מעבר לל"ט אבות מלאכות.

על פי מחלוקת זו נאמר שלדעת ריב"א ביו"ט לא נאסר שקטן יעשה לדעת אביו. ואילו לדעת תוספות שסוברים שגם שאר הלאווים שאסורים בשבת נאסרו ביו"ט - ביו"ט יהיה אסור לקטן לעשות מלאכה על דעת אביו.

לאחר חיפוש מצאנו שמחלוקת תוס' וריב"א הנ"ל השתלשלה למחלוקת בין הפוסקים בדין שביתת בהמתו ביו"ט. הרמ"א בס"י רמו (סעיף ג) פוסק שלא נאסרה שביתת בהמתו ביו"ט. מקורו של הרמ"א בשבלי הלקט (סי' קיג). מבארים המפרשים

הקטנים: "ובנך ובתך אלו הקטנים, או אינו אלא הגדולים, אמרת, אלו הרי הם מוזהרים לעצמם", במכילתא דרשב"י האיסור מבואר שיש להפריש קטן שלא יעשה מלאכה לצורך גדול.

25 וז"ל: "מה ת"ל בנך בתך? אלו בנו ובתו קטנים, שלא יאמר לבנו קטן הכנס לי כלכלה זו מן השוק. קטנים הבאין לכבות אין שומעין להן, שאף הן נצטוו על השביתה. יכול יחזר אחריהן שלא ישברו חרסים, שלא ינתוו צרותיהן? ת"ל 'אתה': מה אתה מדעת עצמך - מלאכת עצמך, אף הן מדעת עצמן - מלאכת עצמן".

(ראה משנ"ב ס"ק יט), שלדעתו התורה כתבה את איסור מלאכת בהמתו רק בשבת, ולא הוקש יו"ט לשבת אלא לעניין ל"ט מלאכות ותולדותיהן, ולא ללאוים. בשער הציון (שם, ס"ק כב) מביא את הבנת ספר 'תוספת שבת' ופרי מגדים ברמ"א. לדעתם, ע"פ הרמ"א הוא הדין שאין אדם מצווה על שביתת עבדו. מעתה, אנו נמשיך ונלמד בצורה פשוטה שהוא הדין נמי לעניין קטן העושה על דעת אביו שנאמר רק בשבת, ולא הוקש ליו"ט, לפי שאינו מל"ט מלאכות.

המהרש"ל (מביאו המשנ"ב רמו ס"ק יט) חולק²⁶ על דברי שבלי הלקט ומחמיר, ולדעתו אדם מצווה על שביתת בהמתו גם ביו"ט. האחרונים²⁷ (גר"א בסי' תצה, ופרמ"ג בסי' שד) לומדים שגם לדעת השו"ע אדם מצווה על שביתת בהמתו ביו"ט, וממילא מצווה גם בשביתת עבדו. ואנו נאמר שלשיטתם גם בקטן העושה על דעת אביו יהיה אסור ביו"ט, למרות שאינו מכלל ל"ט אבות מלאכה.

יש לעיין בדברי הריטב"א ביבמות (קיד.), שנראה מהם שצריך להפריש את הקטן כאשר עושה על דעת אביו, משום שבאופן שהאב נהנה ממלאכת הבן זה כמו ספיית איסור בידיים. על פי זה נראה שלא רק במלאכת שבת נאסר 'עושה לדעת אביו' אלא בכל איסור, כיוון שהופך להיות בגדר ספי ליה בידיים. בשיטה זו יש להסביר שמשום חומרת שבת הוסיפה התורה ציווי נוסף מעבר לאיסור שלמדנו לעיל הנלמד משלושת הפסוקים שהובאו ביבמות כמקור לאיסור ספיה בידיים.

על דעת אביו?

כל העת חשבתי שאיסור זה הוא רק בין אב לבנו, כפשט הפסוקים - "לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך". לאחר זמן מצאתי בערוך לנר על יבמות (קיד.) שאומר שאין הבדל בין אם הילד עושה לדעת האב לבין אם עושה זאת לדעת גדול אחר, כיוון שעושה לדעת גדול - אסור. הוא משווה זאת להאיסור לעשות מלאכה בבהמתו של ישראל אחר.

26 נעיר שישנו דיון אפילו במלאכת חול המועד, אם מחויב אדם בשביתת בהמתו.

27 ורבים מן האחרונים מחמירים בדיון זה, ביניהם: המג"א (סי' רמו), הגר"א (סי' תצה), משנ"ב (רמו, ס"ק יט) והיש"ש (ביצה פרק ה, סי' ו).

לסיכום

מקור החיוב לחנך:

מספר מקומות בש"ס - דרבנן. משך חכמה - נרמז בפס' "למען אשר יצווה..."
ונצי"ב סובר שהיא מן התקנות שהיו בזמן משה, סרו ונתחדשו.

במצוות עשה -

מי המצוייב לחנך? רש"י ורמב"ן - רק האב חייב. תוספות סוברים שגם הבן חייב.
בא"ם - נחלקו הדעות. ובבי"ד - תוס' מחייבים, רמב"ם ושאר ראשונים פוטרים.

באלו מצוות חייב לחנך? חובת חינוך היא גם במצוות דרבנן, ע"פ ברכות (כ).
בתפילה.

לגבי מצוות מותנות וחלקים במצווה שאינם ניכרים יש מחלוקת.

גיל חינוך: ככלל החיוב בכל קטן לפי חריפותו, וכל מצווה לפי עניינה. לדעת רש"י
ישנו 'גיל חינוך', נלמד מהגיל שניתן ביה"כ. האחרונים מציינים לגיל כללי: פרמ"ג
- חמש שש. יעב"ץ - שש.

במצוות לא תעשה -

לספויי בדייים

מקור האיסור: האיסור מדאורייתא נלמד מכהנים, דם ושקצים לכל התורה. פרי
מגדים בדעת הטור - האיסור מדרבנן.

באלו מצוות? רמב"ם, ריטב"א: ישנו איסור גם בדרבנן. רשב"א: בדרבנן אם זה
לצורך קטן, או שלא תדיר - מותר. וטעמו - כתרזה"ד (סב) - שלא ירגיל אותו לעבור
עבירות. פרי מגדים: רק בלאווין, ולא בעשין.

אפרושי מאיסורא

פסיקה: רשב"א, רמב"ם ורוב הראשונים - אין מצווים להפריש. רא"ש - מצווים
להפריש וצ"ע. טור: בטומאת כהן - צריך להפריש, בשבת - לא צריך (מחמיר בשלוש
המצוות שיש פסוקים [בי"ד]).

מדוע אין מחויב לאפרושיה מדין חינוך? תוס': אה"נ, בגיל חינוך צריך להפרישו,
משום שגם בי"ד מחנך. חיי אדם מחמיר כתוס' באיסורי דאורייתא. תוס' ישנים

ורמב"ם סוברים שלעולם בי"ד לא חייבים, משום שרק האב צריך להפרישו מדין חינוך. **יראים, רשב"א** - בלא-תעשה אין מצוות חינוך. טעמם - משום שבעשה צריך יותר הרגל ולימוד.

גיל חינוך בלא-תעשה: כל חד לפי שיעורו שמבין עניין מה שאוסר לו. פסקי תשובות בשם ברית עולם - גיל שלוש.

באלו מצוות? בין דאורייתא בין דרבנן - אין צריך להפרישו. לטור יש הבדל בין טומאת כהן, שקץ ודם שצריך להפריש, לבין שאר איסורים.

השלכה מעשית-מציאותית

לסיכום בעל השלכה מעשית נביא דוגמא מציאותית, אשר יכולה לתת לנו מצע לנפקא-מינא בין הדיונים והשיטות²⁸:

מה יעשה אדם אשר שכח להדליק את האור קודם שבת במקום הארוחה? באיזה אופן יהיה מותר, אם בכלל, לגרום להדלקת האור²⁹ ע"י קטן?

א. אם קטן³⁰ בא להדליק בגלל שידוע שנוח לגדול בהדלקת האור - יש חיוב מדאורייתא למנוע ממנו להדליק את האור, מן הפסוק "אתה ובנך".

ב. לקחת כל קטן, אפילו אינו בנו, ולצוות עליו להדליק³¹ (או לחילופין אם תהיה דוגמא אחרת המקבילה להכנסת איסור לפיו של קטן) - אסור מדאורייתא³². האיסור הוא איסור ספייה בידיים הנלמד משלושה כתובים (יבמות קיד), או מהמכילתא (שמות כ, י) שלמדה איסור זה באופן פרטי בשבת מ"אתה ובנך". ליתר דיוק נאמר שאפשר שסעיף זה נכון רק ביו"ט (לשיטת שנוכרו לעיל), שבו אין איסור

28 הדברים הבאים נרשמו בעיקר לצורך בירור השיטות והבנתן לאשורן. למעשה יש לבדוק אם אכן המציאות דומה, ואם הדברים הובנו כראוי, שלטכסם ולקצר באתי, ולא להאריך.

29 ואם יעשה באופן המותר אזי יהיה מותר להשתמש באור שהדליק, כפי שמבואר בביאור הלכה (שכח, ד"ה אינו יהודי): "הוא הדין חש"ו שמילאו מים אין מותר רק כשמילאו לצורך עצמן, אבל לצורך ישראל אסור". כיוון שבקטן אין היתר שיעשה אלא אם כן אינו עושה עבור ישראל - ממילא באופנים שנבאר שמותר להניחו להדליק יהיה מותר גם להשתמש באור.

30 לאו דווקא בנו, כפי שלמד ערוך לנר.

31 עיין לקמן בסעיף ה שם נראה שבאיסורים שאינם איסורי אכילה - יש מתירים דרגות מסוימות של ספייה בידיים.

32 ראה לעיל בגוף המאמר בדעת ר"ת בספר הישר שאפשר להבין בו שהאיסור מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא. וכן בפמ"ג בדעת הטור.

מיוחד שקטן יעשה על דעת אביו. בשבת סעיף זה לא נצרך, שהרי אופנים אלו כלולים בסעיף א', שכן הילד מבין שאביו חפץ בהדלקת האור.

ג. אם בנו, שמבין עניין איסור מלאכה בשבת, בא להדליק - **לרוב הראשונים** - מחוייב האב מדרבנן להפרישו מלעשות את האיסור³⁵, מדין חינוך. ואפילו לשיטת היראים (תו"י יומא פב.) ותר"ד, שסוברים שאין מצוות חינוך בל"ת - יודו שאביו מחויב לחנכו שלא לעשות מלאכות בשבת, מפני שמלבד הלאו ישנו גם עשה לשבות בשבת ממלאכה (ראה רמב"ם מצוות עשה קנד, ספר החינוך מצווה פה).

ד. מותר לקחת תינוק שהגיע לחינוך (ואינו בנו) ללא ידיעת אביו³⁴, ולתת לו לשחק בקרבה למתג באופן שאולי ידליק את האור. במקרה זה גם אם יראה אותו בא להדליק - **לרמב"ם, לשו"ע ולרוב הראשונים** - אין חובה להפרישו, שהרי זה ממש כמו המקרה ביבמות (קיד.) שהניח לילדים³⁵ לשחק באופן שאולי יביאו לו את המפתח. לשיטת התוס' (שבת קבא.) ומובאים בי"א ברמ"א³⁶ - כיוון שהגיע לחינוך יש חובה לבי"ד להפרישו (וכפי שאמרנו, כל יהודי בכלל).

ה. מותר לקחת קטן, ואפי' הגיע לחינוך³⁷ (ואינו בנו, ובבנו אם לא הגיע לחינוך), להעמידו לפני המתג, ואפי' לקרב את ידו למתג. היתר זה לומד **שו"ע הרב** (שמג, י) מזה שהתירה המשנה לתת לפני קטן בשבת חגב חי טהור, למרות איסורי תורה הכרוכים במשחקו של הקטן - משום שספייה ברמה זו, מותרת באיסורים שאינם איסור אכילה. אולם יש להיזהר מאוד שלא לומר או לרמוז לו כלום, שהרי אם יבין הילד שהגדול חפץ בהדלקה זו - יהיה בכלל 'קטן העושה לדעת אביו' שחייב להפרישו (ראה לעיל סעיף א'). לפיכך נראה שנתיר רק בציוור שבו המלאכה היא להנאת הקטן (כגון, באופן שהקטן אודהב לשחק במתג, אז הקטן עושה לעצמו ולא לאביו, וממילא לא יאסר הדבר מצד 'קטן העושה לדעת אביו').

33 ההפרשה ע"י האב מדין חינוך צריכה להיות אפילו מהאזור שיבוא הקטן לעשות, ולא רק מהפרשתו בדרך למתג. נפק"מ נוספת יוצאת מדברינו - אין לאב לאפשר לגדול אחר לקחת את בנו, כאשר האחרון בא לקחתו ע"מ שיעשה מלאכה (ואפילו באופן המותר).

34 שאם אביו יודע שבנו נלקח כדי שיעבור על איסור - עליו לחנכו ולא לאפשר לו ללכת עם אותו גדול, כפי שהוכרנו לעיל.

35 אמנם לא מוזכר שהיו מעל גיל חינוך, אולם לא נראה כלל שעצם הנחת תינוק לשם משחק תהיה בכלל ההנגשה האסורה.

36 ולדעת חיי אדם (מובא במשנ"ב שמג, ס"ק ז) - באיסורי דאורייתא יש להחמיר כשיטת התוס'.

37 כמובן, זה כשיטת הרש"ע. התוספות שמחייבים כל אדם להפרישו, ק"ו שיאסרו פה. לתוספות סעיף זה תקף רק בקטן שלא הגיע לחינוך.

ו. לקחת תינוק שלא הגיע לגיל חינוך, ואפילו הוא בנו, ולקרבו למתג מבלי להצביע, להראות וכדו', בתקווה שהתינוק ישלח את ידו וידליק את האור כאחד מתחביביו השונים. באופן זה אין שום חשש, שהרי לא ספי ליה, וגם לא מצווה לחנכו ולהפרישו בגיל זה³⁸.

38 לסעיף זה יודה גם מי שלא יקבל את החילוק של האדמו"ר הזקן בסעיף ה', שהרי כאן הגדול מציב את הקטן באופן שאינו בגדר של "נתינה לפניו".